

שוב על סעיף 11 (א) לחוק הירושה, תשכ"ה—1965 — עד מתי?

1. מבוא: סעיף 11 (א) — קשוי פרשנות

ישנם תיקונים שאינם יורדים מסדר יומנו, ולא רק בשל האקטואליות שלהם אף לא בשל מידת השימוש המרובה שנעשית בהם בחיי יומיום, אלא בשל הדרך שבה עשה המחוקק את מלאכתו. דרך, שהסתום בה מרובה על הגלוי ושאי-הבהירות באופן הפרשנות מלוות אותם לאורך כל הדרך והיא תקו המאפיין אותם. דווקא בחוק הירושה, תשכ"ה—1965, (להלן: החוק), שאין לך כמעט אדם שאינו נזקק לו אי-פעם בימי חייו, ודווקא באחד הסעיפים השכיחים ביותר¹, העוסקים באופן חלוקת הירושה כאשר המוריש השאיר אחריו בן-זוג ויורשים אחרים, סעיף 11(א) לחוק, נחגלו קשוי פרשנות שלא הותרו, למעשה, עד היום הזה.

על סעיף זה נכתבו, למיטב ידיעתנו, לא פחות מ-13 מאמרים² בנסיון למצוא דרך להחילו בצורה סבירה על מספרן הרב של הסיטואציות האפשריות. כל פסק-דין חדש גרר אחריו שובל של ביקורת מצד מלומדים. קשה, איפוא, לומר כי המחוקק רווה רוב נחת מסעיף זה וגם בתי-המשפט בהיתקלם בו מוצאים עצמם תמיד בפני קשויים חוזרים ונשנים³.

2. תיקון סעיף 12 סיפא לחוק

לאחרונה, תיקן המחוקק פעמיים את חוק הירושה, תשכ"ה—1965; לשני התיקונים נגיעה לסעיף 11(א) לחוק. תיקונים אלה טעונים מספר הבהרות לשם הבנתם והתרת הספיקות המלווים במיוחד את התיקון השני. התיקון הראשון —

¹ א' וולף, היסוד המחוקק מכשלה מסעיף 11 לחוק הירושה, תשכ"ה—1965, הפרקליט כט (תשל"ה) 599, 607; י' שילה, "חוק הירושה", תשכ"ה—1965, בראי הפסיקה" עיוני משפט ג (תשל"ג) 34, 39.

² מ' שאוה, "לפירוש סעיף 11(א) לחוק הירושה תשכ"ה" הפרקליט כד (תשכ"ח) 284; א' גולדברג, "בשולי חוק הירושה" הפרקליט כב (תשכ"ו) 98; א' רוטנשטרייך, "זכות בן הזוג בירושה" הפרקליט כב (תשכ"ו) 445; י' כ', "הערות לזכות בן הזוג בירושה" הפרקליט כג (תשכ"ז) 23; א' רוטנשטרייך, "פירוש סעיף 11 לחוק הירושה — כיצד?" הפרקליט כג (תשכ"ז) 108; ד' פרידמן, "היחס בין זכות ההורים לשישית מהעובון לזכותו של בן הזוג לפי סעיף 11(א) לחוק הירושה תשכ"ה—1965" הפרקליט כד (תשכ"ח) 284; א' שטיינלאוף, "ירושת ילדי המנחם והוריו לצד בן הזוג" משפטים א (תשכ"ט) 634; יקתה, "הרהורים נוגים סביב סעיף 11 של חוק הירושה תשכ"ה—1965" הפרקליט כו (תשל"ל) 334; פ' שיפמן, "מספר אלמנות האוחזות בירושה אחת" הפרקליט כט (תשל"ד) 288; א' וולף, היסוד המחוקק מכשלה מסעיף 11 לחוק הירושה, תשכ"ה—1965 הפרקליט כט (תשל"ה) 599; י' שילה, "חוק הירושה, תשכ"ה—1965, בראי הפסיקה" עיוני משפט ג (תשל"ג) 34; פ' ש' פרלס, "התחרות בזכויות ירושה בין בן זוג לבין הוריו של המוריש" הפרקליט כה (תשכ"ט) 644; א' שטיינלאוף, "ירושת קרובי המוריש לצד בן-הזוג" משפטים א (תשכ"ט) 420.

³ ע"א 739/68 פחימה נ' פחימה, פ"ד כג (1) 630; ע"א 237/68 צוקרמן נ' צוקרמן, פ"ד כב (2) 782; ע"א 660/74 סינידובסקה נ' האפוטרופוס הכללי, פ"ד כט (2) 81.

חוק הירושה (תיקון מס' 3), תשל"ו-1976⁴ — הוא תיקונו של סעיף 12 לחוק, לפיו נמחקו מן הסיפא של הסעיף המלים „אולם אם השאיר המוריש ילדים והורים נוטלים ההורים ששית מן העובון“. בכך ביטל המחוקק את החריג שיצר לעקרון הפרנטלות והשאיר שיטת פרנטלות טהורה, כפוף לסעיף 11(א) לחוק בדבר ירושת בן-זוג.

זכור, קבע פסק-הדין המנחה, ע"א 83/68 (להלן: הלכת פינקלשטיין)⁵ כי כאשר ישנה התנגשות בין הסעיפים הקטנים של סעיף 11(א) בחוק תעשה חלוקת העובון בשני שלבים, כאשר בשלב הראשון מתחלק העובון חלוקה רעיונית בלבד, כאילו לא נותר בן-זוג, ובשלב השני מופיע בן-הזוג הנותר ונוגס מכל אחד מהיורשים את החלק היחסי שהוא זכאי לו מכל אחד מהם, בהתאם לסעיף 11(א) לחוק. עם התיקון האמור באה לקיצה המחלוקת, שלוותה את סעיף 12⁶, בדבר היכולת להרכיב סעיף זה על סעיף 11(א), לאמור: האם יש לחלק חלוקה רעיונית גם כאשר ההורים יורשים עם הבנים בהתאם לסעיף 12, או שמא החלוקה הרעיונית תוכל להיעשות רק כאשר ההורים יורשים כראשי הפרנטלה ולא כשהם יורשים לצד הילדים מכוח החריג של סעיף 12 לחוק, שלגביו לא הל עקרון הייצוג כלל⁷. ביטול הסיפא של סעיף 12 „פתר“ ממילא גם מחלוקת זו ובכך הוסרה מכשלה מסעיף 11(א).

3. תיקון סעיף 11 (א) לחוק

התיקון השני — חוק הירושה (תיקון מס' 4), תשל"ו-1976⁸, הוא תיקון ישיר של סעיף 11(א). בתיקון זה נמחק ס"ק 11(א)(4), שקבע את חלקם של אתיינים, דודים ובני-דודים בירושה:

„כשיורשים אתו (עם בן-הזוג — א.ר.צ.) — יורשים אחרים על-פי דין (אתיינים, דודים ובני-דודים של המוריש — א.ר.צ.) — חמש ששיות (האשה זכאית לחמש ששיות — א.ר.צ.)“.

ס"ק 11 (א) (5) תוקן גם הוא ונעשה מכאן ולהבא לס"ק 11 (א) (4), באופן שניסוחו היום הוא: „באין יורשים כאמור — הכל“⁹.

בעוד התיקון הראשון מסיר מכשלה מסעיף 11(א), הרי התיקון השני מוסיף

⁴ ס"ח 796, 98.

⁵ עובון המנחה פינקלשטיין נ' פינקלשטיין, פ"ד כב (1) 618.

⁶ ראה פרידמן, לעיל הערה 2, הגורס שהלכת פינקלשטיין לא תחול כאשר ההורים יורשים בהתאם לסעיף 12 סיפא לחוק, (וראה גם פ' ש' פרלס, לעיל הערה 2), ולעומתו הערות אגב בשני פסקי הדין ע"א 739/68, פ"ד כג (1) 630, 633 וע"א 237/68, פ"ד כב (2) 784, 782, לפיהן תוחל הלכת פינקלשטיין על התנגשות בין יורשים מהלופות שונות של סעיף 11(א) לחוק, כולל הורים היורשים מכוח סעיף 12 סיפא לחוק.

⁷ ע"א 237/68, פ"ד כב (2) 784, 782.

⁸ ס"ח 806, 155.

⁹ וזה לשונו של סעיף 11(א) לאחר התיקון:

„בן זוגו של המוריש נוטל את המטלטליו כולל מכונית נוסעים השייכת, לפי המקובל ולפי הנסיבות, למשק הבית המשותף ונוטל משאר העובון — (1) כשיורשים אתו ילדי המוריש מנישואין קודמים — רבע;“

לו מכשלה. לא זו בלבד, שתיקון זה אינו פותר את בעיית הפרשנות המלווה את סעיף 11(א) הוא מוסיף קושי פרשנות נוסף על אלה שקדמו לו. לקושי פרשני נוסף זה ולדרכים האפשריות לפתרונו אנו מייחדים רשימתנו זו.

א. כמרת התיקון

מטרת התיקון האמור היא למנוע ירושתם של קרובים רחוקים יחד עם בן הזוג. המשפחה של היום היא „משפחת גרעין“, הכוללת את הבעל, האשה, ילדיהם וצאצאיהם. ככל שאנו מתרחקים מקבוצה זו כן פוחתת הזיקה המצדיקה מתן זכות ירושה כאשר קיים בן-זוג. שיטה זו איננה עולה בקנה אחד עם התפישות הקדומות יותר של המשפחה הרחבה, שם ילדיו של המוריש, האב, או משפחת המוריש, הבעל, היתה זכאית לירושתו ואילו בת-הזוג היתה זכאית להבטחת קיומה בלבד. תפישה זו פינתה, כאמור, את מקומה לגישה אחרת התואמת את תפיסת המשפחה של היום.¹⁰

בדברי ההסבר אשר ליוו את הצעת התיקון נאמר:

„לפי פסקא 4 הקיימת (לפני התיקון – א.ר.צ.), כאשר המוריש משאיר בן-זוג אך אינו משאיר לא צאצאים או הורים ואף לא אחים, אחיות או הורים, נוטלים אחינים, דודים ובני-דודים ששית מן העובון ובן-הזוג מקבל רק 5/6. הוראה זו המחייבת את בן-הזוג להתחלק עם בני משפחה רחוקים כל-כך אינה מוצדקת ואינה תואמת את תפיסת המשפחה דהיום“¹¹.

ב. הגדרת הבעייה שמעורר התיקון

מן הדברים שהובאו לעיל נובע כי המחוקק מתכוון לסיטואציה שבה לא נשארים אלא בן זוג ויחד עמו קרובים בדרגת אחיינים או דודים או בני דודים. במקרה כזה, כאשר הם נשארים עם בן הזוג, מבטל המחוקק את זכות הירושה שהיו זכאים לה, מכוח העקרונות הכלליים של דיני הירושה, ומניח את הירושה לבן-הזוג בלבד. אך מה על הסיטואציה השכיחה יותר, כאשר נשארים בן-זוג, אחים ואחיות ועמם בני-אחים של אחים שנפטרו לפניהם. אלה האחרונים זכאים לרשת את המוריש מכוח עקרון הפרובטלות (סעיפים 10 ו-12 לחוק) ועקרון הייצוג (סעיף 14 לחוק), לפיו בני הנפטר יורשים במקומו כחליפיו של היורש. על-פי לשונו של ס"ק 11 (א) (4), כנוסחו היום, לאחר התיקון, הרי גם במקרה כזה לא ירשו אלה יחד עם בן הזוג כל מאומה והירושה תתחלק בין בן הזוג לבין אחי המוריש, כשעקרון הייצוג לא יחול לגביהם, במצוות ההוראה המתקנת.

(2) כשיורשים אתו ילדי המוריש שלא כאמור בפסקה (1) או צאצאיהם או הורי המוריש – חצי;

(3) כשיורשים אתו אחים או אחיות של המוריש או הורי הוריו של המוריש – שני שלישים;

(4) באין יורשים כאמור – הכל“.

¹⁰ ראה: *Int. Encyclopedia of Com. L. Vol. IV Persons and Family Cha. 1, 36-37*. וראה הצעת חוק הירושה (תיקון מס' 3), תשל"ד–1964, ה"ח 1133, 248.

¹¹ ה"ח 1133 ש"פ.

ברם השאלה הקשה יותר היא, כיצד תתחלק הירושה בפועל במקרה כזה? כאן פתוחות לפנינו שתי דרכים אפשריות. הדרך הראשונה היא, להתיל את הלכת פינקלשטיין ולאמר כי בתחילה תתחלק הירושה חלוקה רעיונית בין כל היורשים מן הדין ורק לאחר מכן ינגוס בן-הזוג מכל יורש את חלקו היחסי לפי סעיף 11(א), דהיינו: מן האחים של המוריש — שני שלישים ומן היורשים האחרים על-פי דין את הכל¹². הדרך השנייה היא לקבוע, כי הלכת פינקלשטיין לא תחול על סיטואציה זו והעובד יתחלק מראש רק בין בן הזוג לבין האחים כאשר האחרונים יקבלו $\frac{1}{3}$ מן הירושה, בן הזוג יקבל את שני השלישים הנותרים ואילו היורשים האחרים על-פי דין לא יזכו בכל חלק, גם לא בחלוקה רעיונית¹³.

ג. שקילת האפשרויות: האפשרות השנייה נשקול אפשרויות אלה אחת נפתח באפשרות השנייה ובטעמים להעדפתה האפשרית.

א. סעיף 11(א) (4) סעיף שיורי
 1. סעיף 11(א) (4), כפי שתוקן, הוא סעיף שיורי, לא מצטרף. הוא בא במקומו של סעיף 11(א) (5) הקודם, שלא נכנס כלל למעגל החלוקה הרעיונית בשום מקרה, ובא ללמדנו, לכאורה, כי כאשר ניצב בן הזוג מול יורש מסוג מסויים אין אותו יורש יורש כלל. דהיינו: ס"ק זה מתייחס למצב מסויים ואינו סובל, לכאורה, חלוקה והצטרפות. ראייה לכך היא סעיף 11(א) (5), כאמור, שלא כלל למעשה שום אפשרות של חלוקה בפועל במקרה של העדר אפשרות לשבץ אדם כלשהו בחלופות הקודמות. סעיף 11(א) (4) המתוקן הוא חליפו של סעיף 11(א) (5) ודינו כדין קודמו. גם לשונו של ס"ק זה שונה מלשון שאר הסעיפים הקטנים הקודמים. בעוד שאלה מדברים על מצב של „כשירשים אתו“, דהיינו: על אפשרות של ירושה יחד עם

¹² על-פי דרך זו תתחלק ירושה במקרה כזה כדלקמן:

היורשים	חלוקה רעיונית	נגיסת בן-הזוג	סך כל הירושה
בן-זוג	—	—	14/18
אח 1	6/18	4/18 (2/3)	2/18
אח 2	6/18	4/18 (2/3)	2/18
בן-אח 3 שנפטר	3/18	הכל 3/18	—
בן-אח 3 שנפטר	3/18	הכל 3/18	—

¹³ על פי דרך זו תתחלק ירושה במקרה כזה לפי סעיף 11 (א) (3) כדלקמן:

בן-זוג	12/18
אח 1	3/18
אח 2	3/18
בן-אח 3 שנפטר	—
בן-אח 3 שנפטר	—

בן הזוג, מדבר ס"ק 11(א)(4) על „באין יורשים כאמור...“ כלומר: סעיף קטן זה אינו עוסק כלל בירושה יחד עם בן הזוג.

בב. אין התנגשות בין הסעיפים הקטנים

בסעיף 11(א) לחוק

אל לנו להתיל את עקרון החלוקה הרעיונית המפורטת בהלכת פינקלשטיין גם מטעם אחר. הלכה זו מבוססת על סתירה והתנגשות בין הסעיפים הקטנים של סעיף 11(א) לחוק, כאשר מדובר על חלקי ירושה שונים בין קרובים מסוגים שונים ביחס לירושת בן-הזוג.

סעיף 11(א)(4) ביטל, כפי שראינו, את ירושת האחיינים, הדודים ובני הדודים (להלן: היורשים האחרים) של המוריש כאשר קיים בן-זוג. אין לפגוע, איפוא, כל זכות ירושה ולכן אין סתירה בין החלופות של סעיף 11(א)¹⁴. אין לנו סוגים שונים של יורשים, אלא יורשים — אחים ואחיות — יחד עם בן הזוג ומי שאינם יורשים — היורשים האחרים. הסיטואציה האמורה נכנסת, איפוא, כולה לקטגוריה של ס"ק 3 לפיו: „כשירשים איתו אחים ואחיות של המוריש או הורי הוריו של המוריש — שני שלישים“. בהעדר סתירה והתנגשות בתוך החלופות של סעיף 11 (א) אין כל תחולה להלכת פינקלשטיין. הסעיף היחיד, שניתן להחילו במקרה זה, הוא ס"ק 11(א)(3) ולפיו יש לקבוע את חלוקת הירושה.

גג. יש לצמצם תחולת הלכת פינקלשטיין

הלכת פינקלשטיין אינה הלכה אהודה, לא בפסיקה ולא בביקורת שעליה. אין לישם אותה אלא באותם מקרים שבהם אין מנוס מתחולתה. הנטייה היא לצמצמה ולא להרחיבה¹⁵.

בעניין נשוא דיוננו הוציא המחוקק חלק מיתדי הפרגטלות מכלל הירושה, כשהם יורשים יחד עם בן הזוג. במקרה כזה איננו חייבים להתיל את הלכת פינקלשטיין, שכן הנותרים, הזכאים לירושה, מקבלים את המגיע להם בירושה בהתאם לחלקם בסעיף 11(א).

אין כל נפקות לכך, שהוצאת היורשים האחרים מכלל הירושה לא געשית מכוח העקרון הכללי, אלא רק בזיקתם לירושת בן הזוג. העקרון הכללי חייב להשמר לאותם מקרים בהם אין בן זוג כלל ולכן לא ניתן לפגוע בו. הוצאתם מכלל הירושה געשית, איפוא, ביחס לבן הזוג. די לנו במצב הקיים, כתוצאה מסעיף 11(א)(4), שלפיו אין הם יורשים עוד, כדי למנוע את החלת הלכת פינקלשטיין.

דד. הדירוג של סעיף 11(א) לחוק קובע

גישה זו מתיישבת לא רק עם צמצום הלכת פינקלשטיין, אלא גם עם גישתו של ד"ר שאווה, המבקר הלכה זו, על-פיה סעיף 11 עניינו קודם כל בחלוקת הירושה לבן הזוג. לפיכך סעיף זה „קובע דין מיוחד רק בין קרובי המוריש ובן זוגו. אך לא בין הקרובים לבין עצמם“¹⁶ לדעתו,

¹⁴ ראה ע"א 739/68, פ"ד כג (1) 630.

¹⁵ ע"א 660/74 פ"ד כט (2) 81, 83.

¹⁶ מ' שאווה, לעיל הערה 2, בע' 290.

„אם המנוח משאיר אחריו בן זוג וקרובים אחרים, נקודת המוצא שלנו תהיה עיון בסעיף 11(א) המיועד, כאמור, לקבוע את חלקו של בן הזוג „בתחרות“ בינו לבין קרובי המוריש האחרים... אם נותר קרוב שיש לו „יהוס“ הדוק יותר למוריש... מאשר לקרובים האחרים הנמצאים מתחתיו בסולם הדירוג... יטול בן הזוג את אותו חלק ספציפי מכלל העזבון, כאילו הוא „מתחרה“ לבדו עם אותו קרוב „מיוחס“ – ואין נפקא מינה, אם נותרו גם קרובים אחרים...”¹⁷.

גישה זו אינה תואמת את הלכת פינקלשטיין, אך ניתן, אולי, להחילה לגבי המקרה שלנו, בו למעשה אין כל תחרות בין יורשים, אלא ביטול זכות ירושה ביחס לבן זוג.

הה. אפשרות ביניים

ברם אם נלך בעקבות השקפתו זו של ד"ר שאווה נגיע, למעשה, לאפשרות שלישית, שתהיה אפשרות ביניים בין שתי האפשרויות האחרות הנדונות כאן. על פי הגישה האמורה יקבל בן הזוג את חלקו בהתאם לחלופה הראשונה האפשרית בדרוג הסעיפים הקטנים של סעיף 11(א) לחוק ואילו היתרה תחלק בין היורשים הנותרים לא על פי סעיף זה אלא בהתאם לעקרונות הכלליים של דיני הירושה וחלוקת העזבון, דהיינו על פי סעיפים 13 ו-14 לחוק.¹⁸

לפי הלכת פינקלשטיין אין אחרי החלוקה על פי סעיף 11(א) ולא כלום, שכן סעיף זה הוא סעיף אוטונומי ואטרקי ואין אחריו עוד שום חלוקה נוספת. ברם אם מאמציק את הביקורת האמורה הרי סעיף 11 קובע רק את חלקו של בן הזוג, לפי סדר הסעיפים הקטנים שבו, ואילו היתרה מתחלקת לפי שאר סעיפי החוק.

התוצאה לגבי בן הזוג לא תשתנה בין אם נאמץ את האפשרות השנייה ובין אם נאמץ את אפשרות הביניים, שהעלנו כאן. מה שישתנה הוא החלוקה הפנימית שבין היורשים הנותרים האחרים. בעוד שעל פי האפשרות השנייה לא יזכו היורשים האחרים בשום חלק והאחים לבדם יתחלקו בנותר, הרי על פי אפשרות הביניים תתחלק יתרת הירושה (לאחר שכן הזוג נטל את חלקו) בין האחים ובני האחים בשווה תוך הפעלת עקרון הייצוג שבחוק.

ד. שקילת האפשרויות: האפשרות הראשונה

כנגד טעמים אלה להעדפתה של האפשרות השנייה ישנם נימוקים חזקים אחרים להעדפת הדרך הראשונה דווקא. גתייחס לנימוקים אלה באותו סדר של הנימוקים שניתנו לגבי הדרך הראשונה.

¹⁷ שם בע' 293.

¹⁸ על פי דרך זו תחלק ירושה במקרה כזה כדלקמן:

12/18 [סעיף 11(א)(3)]	בן-זוג
2/18 (סעיף 13)	אח 1
2/18 (סעיף 13)	אח 2
1/18 (סעיף 14)	בן-אח 3 שנפטר
1/18 (סעיף 14)	בן-אח 3 שנפטר

אא. סעיף 11(א)(4) משנה זכות ירושה
מכותו הוא

סעיף 11(א)(4) אומר, „באין יורשים כאמור (יטול בן הזוג את — א.ר.צ.) — הכל”. סעיף 11(א)(5) שקדם לו, אכן היה סעיף שיורי; מאחר ולא היה עוד כל יורש אפשרי ואז נקבע כי במקרה כזה יזכה בן-הזוג הנותר בכל הירושה. ברם סעיף 11(א)(4) שינה את המצב, הוא עצמו. הוא משנה למעשה מכוונו הוא בלבד את דין הירושה העקרוני למקרה שבו ישנם יורשים אחרים יחד עם בן הזוג. מכאן, שאם ניתן היה לומר על סעיף 11(א)(5) שהוא סעיף שיורי ולא מצטרף לא ניתן לומר זאת על סעיף 11(א)(4). כאן נכנסים לקטגוריה הרביעית מי שהם בני אותה פרוטלה של היורשים בס”ק (3), כאשר ס”ק (4) מבטל למעשה את עקרון הייצוג.

בב. היורשים האחרים אינם מוצאים מכלל
הזכאים לרשת

העולה מכאן הוא, שס”ק (4) אינו מבטל את זכות הירושה של היורשים האחרים. עקרון הייצוג האמור בסעיף 14 אינו מבטל לגביהם בדרך כלל, אלא ממשיך לחול גם עליהם. אין הם מוצאים מכלל הזכאים לרשת. הם זכאים לירושה מכות עקרונות סעיפים 10, 12, 13 ו-14. אלא שלגבי ירושתם עם בן זוג נקבע כי בן הזוג המתחרה יחד עם בירושה נוטל כלפיהם את הכל. לא זכות הירושה בטלה כאן, אלא בהתחרות עם יורש מסויים הם חייבים „להעביר” לו את מלוא חלקם, שהיו זכאים לו אלמלא הוראה זו. בן הזוג תמיד נוטל חלק ששיעורו תלוי בסוג הקרבה של היורשים האחרים היורשים יחד עמו מכות העקרונות הכלליים של דיני הירושה. רק סעיף 11(א)(4) הוא זה המוציא את היורשים האחרים מכלל הנוטלים חלק ממשי בירושה. אם כך הוא הרי אנו נמצאים לא בתחום עקרונות כלליים של הירושה אלא במסגרת סעיף 11 עצמו ומכאן שאנו נמצאים בתוך תחומה של הלכת פינקלשטיין.

גג. ניתן להחיל את הלכת פינקלשטיין

הלכת פינקלשטיין תחול, כאמור, בכל מקרה שיש התנגשות בין היורשים מן הסוגים השונים יחד עם בן-הזוג. אין הכוונה ליורשים בפועל לאחר תחולת סעיף 11, שהרי אז נקדים את המאוחר למוקדם, אלא תמיד ליורשים בהתאם לעקרונות הירושה הכלליים ולפני החלתו של סעיף 11 המשנה את התוצאה הסופית. סעיף 11(א) הוא סעיף אוטונומי, אוטרקי, והוא משנה זכויות ירושה ביחס לירושת בן הזוג¹⁹.

התוצאה הסופית תשתנה רק לאחר החלת סעיף 11 ולא לפניו. מכאן, שעל פני סעיף 11 יש במקרה נשוא דיונו התנגשות בין ס”ק (3) לס”ק (4) ובכל מקרה של התנגשות כזו יש להחיל את הלכת פינקלשטיין.
אין אנו מרחיבים הלכה זו, אלא מחילים אותה בתוך תחומה.

דד. בן-הזוג זכאי לחלקם של היורשים האחרים
הנימוק הרביעי הוא, לדעתנו, הנימוק המכריע לאימוץ מוצע של הדרך הראשונה דווקא.

¹⁹ הלכת פינקלשטיין, שם בע’ 621.

כל עיקרה של הלכת פינקלשטיין הינה כלשונו של השופט זילברג :
„בכל מקרה של העדפת האלמנה, או שוויונה, או אפלייתה לרעה, לגבי היורש האחד, הדעת נותנת והשכל מחייב, כי אותה העדפה, שוויון, או אפלייה, יהולו רק על אותו החלק אשר היורש המתחרה היה מקבל אלמלא קיום האלמנה, כי מדוע יועדף או יופלה היורש האחד בשל הטעמים הקיימים לגבי היורש האחר”²⁰ (ההדגשות שלי – א.ר.צ.).
אם נקבל את האפשרות השניה כי אז בחלקם של היורשים האחרים, שהוצאו ממעגל הירושה ביחס לירושת בן הזוג, יוכו, למעשה, אחיו של המוריש, אשר יתחלקו בחלקם של אחיהם שנפטרו במקומם של ילדי הנפטר שמת לפני המוריש. ברם המחוקק לא ביטל את עקרון הייצוג בדרך כלל כלפי בני האחים שנפטרו כאמור. כאשר אין בן זוג לא יזכו האחים בחלקם של בני האחים הנ”ל, אלא אלה יעמדו בנעליו של הנפטר ויתחלקו יחד עם האחים הנותרים בשווה, בהתאם לסעיף 13 לחוק. מהו ההגיון להעניק להם את זכותם של בני האחים כאשר יורש עמם גם בן-הזוג? גם ההגיון של דבר החקיקה הוא, כמאמרם של דברי ההסבר, שהובאו לעיל, לבטל את ההוראה, „המחייבת את בן הזוג להתחלק עם בני משפחה רחוקים כל-כך” (ההדגשה שלי – א.ר.צ.). אין איפוא כל טעם לקבוע הוראה כאמור, שתוצאתה תהיה שבן הזוג אכן יתחלק עם אותם בני המשפחה, שכן בפועל יזכו בחלקם של אותם יורשים רחוקים יורשים קרובים יותר.
חלקם של האחים באפשרות השניה יועדף או יופלה בשל הטעמים הקיימים לגבי יורש אחר ביחסו לבן הזוג. מטרת המחוקק, שהלכת פינקלשטיין מגשימה אותה, היא למנוע תוצאה כזו.

גם אפשרות הביניים נוגדת את כוונת המחוקק ומטרתו, שכן היא מחזירה את היורשים האחרים לכלל אלה החולקים למעשה עם בן-הזוג. החזרה כזו בדלת האחורית, לאחר שהדלת הראשית של הירושה יחד עם בן-הזוג ננעלה בפניהם, איננה אפשרית, לדעתנו, והיא איננה מתיישבת עם כוונת המחוקק.
המקרה שלנו, הוא המקרה הקלאסי להפעלת הלכת פינקלשטיין. כאן כוונת המחוקק חד-משמעית וברורה על פניה של ההוראה. בעוד שלגבי המקרים האחרים צריך היה בית המשפט רק להסיק כוונה זו ולקבוע כי „הדעת נותנת והשכל מחייב”, הרי במקרה נשוא דיוננו אומר זאת המחוקק במפורש ודברי ההסבר יזכירו. הלכת פינקלשטיין היא איפוא מכשיר יעיל להשגת מטרה זו, מה עוד שהלכה זו כבר עמדה לנגד עיני המחוקק כאשר קבע את התיקון, שאנו מתייחסים אליו, והיא נלקחה על ידו בהכרח בחשבון. האפשרות הראשונה משאירה לאחים אותו חלק, שהיו זוכים בו במקרה נשוא דיוננו אלמלא הוראות הסעיף המתקן. מצבם אינו משתנה, איפוא, לא לטובה ולא לרעה; ואילו בחלקם של היורשים האחרים זוכה בן הזוג, שאינו מתחלק עמם בירושה, והוא אכן מקבל מהם את מלוא החלק, שהם זכאים לו בהתאם לעקרונות הירושה הכלליים, כרצון המחוקק וכוונתו: בהעדר „יורשים כאמור” יזכה בן הזוג בכל; ומה לי כשהם יורשים יחידים או כשהם מצטרפים לירושה יחד עם יורשים קרובים יותר. בשני המקרים אין המחוקק רוצה לשתתם בירושה יחד עם בן הזוג והוא מעניק לו את חלקם.
רק האפשרות הראשונה מביאה לתוצאה הרצויה. עמדתנו הנה, איפוא, כי זוהי הדרך בה תחולק הירושה במקרה האמור.

²⁰ שם שם.

4. לעתידו של סעיף 11 (א) לחוק

במאמר שפורסם, כאשר התיקון נשוא דיונונו היה עדיין בשלב של הצעת חוק, הביע ד"ר וולף את תקוותו כי זו הפעם הזדמנות למחוקק לנסח מחדש את סעיף 11 כדי לתת את הדעת ל„בעיות הקשות והרבות המתעוררות מיד עם קריאתו של אותו סעיף“²¹. נראה, שקריאה זו לא נפלה על אוזניים קשובות.

תיקונו של סעיף 11 משקף מדיניות משפטית מתקנת ביחס לתפישת המשפחה ומבחינה זו הוא אכן ראוי לשם תיקון. ברם, מאידך גיסא, לא זו בלבד שאין הוא פותר את הבעיות שעוררו המלומדים, בשפע הפרסומים שפורסמו על סעיף זה, אלא מוסיף עליהן עוד אחת נוספת. יחד עם זאת הוא מקיים תוך הסכמה שבשתיקה את הלכת פינקלשטיין²².

תרמנו לסעיף 11 מאמר נוסף, המאמר ה-14 ברשימה הארוכה של אלה שכיבדו אותו בהערותיהם. האם רשאים אנו לקוות עוד, שהספיקות המלווים את סעיף 11, סעיף שניסוחו הבלתי-מוצלח הוא גורל המלווה אותו מיום חקיקתו, יותרו ויפתרו סוף סוף על ידי המחוקק או שמא תקוות שוא היא גם הפעם ועלינו להמתין למאמרים הבאים שיבואו?

אריאל רוזן-צבי *

²¹ א' וולף, לעיל הערה 2, בע' 599.

²² ע' שפירא, „שתיקת המחוקק – כלל של פרשנות חוקים ז' הפרקליט כא (תשכ"ח) 293; ע"א 446/63 גוטמן נ' ייני, פ"ד יח (1) 371. ברם במקרה זה לא זו בלבד שהמחוקק שתק בעקבות הלכת פינקלשטיין אלא היקן את סעיף 11 (א) לחוק, מבלי שיתקן את הסעיף לאור הלכת פינקלשטיין, וזוהי שתיקה משמעותית יותר, העולה, לדעתי, כדי הסכמה.

* מדריך ותלמיד מחקר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב.